

René Kneyber en Jelmer Evers (Red.)

Het alternatief

Weg met de afrekencultuur in het onderwijs!

Uitgeverij Boom Amsterdam, oktober 2013

Inhoud

Voorwoord 7

René Kneyber en Jelmer Evers

Inleiding – Van vrijwillige slaven tot voortrekkers 12

Thijs Jansen

deel 1: De cultuur van het afrekenen

Marktfilosofie en Onderwijsutopie: Leraren tussen 'leefwereld' en 'systeem' 19

Alderik Visser

Interview met Leo Prick 30

René Kneyber

Zin en onzin van testen, vergelijken en afrekenen 40

Dick van der Wateren

Interview met Professor Howard Gardner 58

Wiljan Hendriks

Interview met Gert Biesta 67

René Kneyber

deel 2: De leraar en zijn leerlingen

Interview met leden van LAKS 81

Jelmer Evers

Over de verantwoordelijkheid van leraren 88

Hester IJsseling

Interview met Netty Gelijsteen 95

René Kneyber

De expertleraar 99

René Kneyber en Jelmer Evers

Interview met Lisette Steenbakkers 110
René Kneyber

Existentieel eigenaarschap: de pedagogische en vakinhoudelijke professionaliteit van de leraar. Een alternatief voor de instrumentele benadering van het onderwijs 115
Bill Banning

deel 3: De school en de schoolleider

Interview met De Lerarenkamer 133
René Kneyber

Interview met Michelle van Dijk 138
René Kneyber

Werkdruk in het primair onderwijs: gevangen in de normjaartaak 142
Lotte Hidding

Interview met Jan Fasen 154
Jelmer Evers

Spiegelpaleis onderwijs: van professionele ruimte naar vitale relaties 159
Bas de Wit

deel 4: Beroepstrots en de dialoog

Over idealen en deugden in het onderwijs: beroepstrots met Droste-effect 175
Doret de Ruyter en Jos Kole

Dialoog als oefening in professionele kwetsbaarheid 191
Wouter Sanderse

Interview met Arjan van der Meij 202
René Kneyber

Naar een gezamenlijke bril voor wetenschappers en praktijkmensen 207
Jaap Walhout, Paul Kirschner en Saskia Brand- Gruwel

Het goede leren: over normatieve professionalisering van leraren 223
Hartger Wassink en Cok Bakker

***The Good Project* in uitvoering** 237
Wendy Fischman en Lynn Barendsen

Beroepstrots zonder vooroordelen 254
Andy Hargreaves, Dennis Shirley en Michael Fullan

deel 5: Het alternatief

Het Alternatief voor scholen: Flip the system 269
René Kneyber, Jelmer Evers, Kim Farris-Berg en Ed Dirkswager

Het Alternatief voor beleidsmakers: een cultuur van risico's nemen in een sfeer van vertrouwen 276
René Kneyber en Jelmer Evers

Dankwoord 285

Noten 287

Voorwoord

René Kneyber en Jelmer Evers

We zijn een meest merkwaardig schrijversduo. Jelmer is vooraanstaand voorvechter van progressief onderwijs, werkt op de vooruitstrevende Utrechtse middelbare school UniC en zet ict in om leerlingen gepersonaliseerd te laten leren. René is daarentegen een traditionalist, een enthousiast pleitbezorger van structuur, orde en gezag. Tijdens zijn lessen op het Oosterlicht College laat hij zijn vmbo-leerlingen in rijtjes zitten en geeft hen dan frontaal en klassikaal les met zichzelf als middelpunt. Twee grotere uitersten bestaan niet in het onderwijs.

Maar als onwaarschijnlijk duo hebben we elkaar toch gevonden in een gedeelde problematiek: de afrekencultuur in het onderwijs. Van scholen en leraren wordt tot ergernis toe gevraagd om zich te verantwoorden in de meest bureaucratische zin van het woord. Alles wat een school doet moet op papier uit te drukken zijn. Dat beperkt zich niet alleen tot handelingsplannen, pestprotocollen, onderwijskundige rapporten, leerlingvolgsystemen en persoonlijke ontwikkelingsplannen met smart-geformuleerde doelen. Nee, was dat maar waar: juist de *cijfers* op papier worden steeds belangrijker. Dat zien we op tal van manieren terug. Middelbare scholen, en – dankzij rtl – straks ook basisscholen, worden in de media op hun cijfers afgerekend door middel van ranglijsten. Een van de belangrijkste kwaliteitsindicatoren die de Onderwijsinspectie hanteert, is dat het eindexamen- en het schoolexamencijfer niet meer dan een halve punt mogen verschillen. Om nog een beetje een representatief beeld te kunnen schetsen plaatsen scholen nu zelf maar hun resultaten online in de *Vensters voor Verantwoording*, waar niet alleen cijfers maar ook het aantal gegeven lessen per leerjaar, de tevredenheidsscores van ouders en leerlingen en zelfs de leeftijdsopbouw van het personeel in grafiekjes terug te vinden zijn. Maar ook dat gaat de overheid niet ver genoeg. Inmiddels draaien er dan ook experimenten met het meten van de ‘toegevoegde waarde’ van docenten, oftewel de ‘waarde’ van individuele docenten uitgedrukt in de leerwinst die zijn leerlingen in een jaar weten te halen.

De bruikbaarheid van al die ‘harde’ gegevens waarmee scholen verantwoording afleggen is uiterst discutabel. Maar dat de meeste van deze kwaliteitsindicatoren onzinnig zijn doet er in de afrekencultuur niet meer toe, want op de vanzelfsprekende kennis, ervaring en intuïtie van onderwijzers – en laten we eerlijk zijn, ook gewoon *gezond verstand* – wordt niet meer vertrouwd. De leraar is in de afrekencultuur monddood gemaakt. Over de inhoud, de doelen en de beoordeling van het werk heeft hij niets meer te vertellen.

Afrekenen als ideologie

Al die nadruk op cijfers en papierwerk ontspruit aan even dominante als kortzichtige ideeën. Ten eerste heerst in Den Haag het neoliberale geloof. Neoliberalen zien het onderwijs graag als markt, waarin scholen met elkaar concurreren en dus creatief en innovatief moeten zijn om hun ‘marktpositie’ te verstevigen en te verbeteren. Maar de liberaal wil ook graag controle over die markt, met knoppen om aan te draaien. Hoe de leraar kan worden gemanipuleerd om de beste prestatie te leveren is in het neoliberale perspectief dan ook de heilige graal. In deze visie is de docent niet langer een professional, zelfs niet eens meer een uitvoerder; voor de liberaal is de leraar een gedresseerde aap die dan weer uit angst voor de stok en dan weer voor een handje nootjes dansjes doet voor het orgel. Het neoliberale perspectief op de leraar is dan ook even lachwekkend als gevaarlijk.

Maar er heerst ook een dominante wind van onheilspellende ondergangsetoriek, die zijn oorsprong vindt in internationale vergelijkende ranglijsten als pisa. We scoren dan nog wel in de bovenste regionen, maar de nieuwe economie is een kenniseconomie. Hoe hoger de score op de internationale *ranking*, des te meer dat ‘het land’ uiteindelijk, over twintig jaar, vermoedelijk, theoretisch, oplevert. Stilstand is dan niet goed, want

stilstand is achteruitgang: voor we er erg in hebben schieten andere landen ons links en rechts voorbij (in andere landen zijn ze daar overigens net zo bang voor). Die angst leidt tot een nog sterkere beheersingsreflex: er worden nationale curricula bedacht, nationale toetsen en nationale doelen met extra nadruk op de kernvakken waar de *rankings* op toetsen.

Maar ook hier zit de leraar weer in de weg. Verbeteren betekent veranderen, en daar hebben 'die leraren' geen zin in. De lerarenkwaliteit staat in Nederland dan ook centraal op de beleidsagenda. Maar voor de leraren is dat weinig reden om optimistisch te zijn. De neoliberale hang naar knoppen en de urgentie en standaardisering die horen bij de internationale *rankings*-retoriek zijn de ultieme voedingsbodem gebleken voor de afrekencultuur, en niet alleen in Nederland: de schuld afschuiven op leraren, oftewel *teacher bashing*, is een bekende term en een fenomeen in internationale kringen.

Het gevaar van afrekenen

Afrekenen heeft in Nederland een echte vlucht genomen na de uitkomsten van de Commissie-Dijsselbloem – met zijn eindconclusie om kwaliteit weer te gaan meten –, en dat was relatief laat in vergelijking met landen als de Verenigde Staten, waar de afrekencultuur al in de jaren negentig ontstond. De problemen met de afrekencultuur zijn internationaal bezien dan ook goed omschreven. Over de deplorabele toestand waarin het Amerikaanse onderwijs zich na meer dan twintig jaar afrekencultuur bevindt, schreef Diane Ravitch het lezenswaardige boek *The Death and Life of the great American School System*. Maar ook andere filosofen, onderwijskundigen en leraren hebben de kwalijke effecten van de afrekencultuur omschreven.

Een opsomming van alle problemen die we in de literatuur tegenkwamen, doet dan ook twijfelen aan het gezond verstand van beleidsmakers die, met zo veel bewijs van de ernstige gevolgen voorhanden, hebben ingezet op een afrekencultuur. Ten eerste leidt al die nadruk op resultaten tot toets- en examenfraude en tot een ongewenste vernauwing, qua inhoud en qua doelen, van het onderwijs. De maat wordt tot doel verheven. Uit angst voor leerachterstanden worden kinderen op steeds jongere leeftijd geconfronteerd met rekenen en taal, eerder dan verantwoord kan worden beschouwd. Het tweede probleem is dat de afrekencultuur leidt tot veranderende relaties tussen school, ouders en leerlingen. Omdat de verantwoording van scholen zich steeds meer naar boven richt, neemt de directe verantwoording naar 'beneden' af. Ouders en leerlingen worden daardoor steeds meer in de rol van klant of afnemer gedwongen. Ten derde leidt de afrekencultuur ertoe dat niet alleen de scholen worden afgerekend op prestaties, maar ook de kinderen. Daarmee wordt het minder belangrijk wat een school kan doen voor een kind dan wat dat kind kan doen voor de school. Om hun 'marktpositie' goed te houden, weren sommige scholen kinderen die de resultaten slecht zullen beïnvloeden, omdat ze bijvoorbeeld uit een lagere sociale klasse afkomstig zijn. Om die reden gaan scholen in het voortgezet onderwijs steeds scherper selecteren op Cito-scores. Ten slotte gaan ouders, die zich zien als klanten en dus de meeste 'waar voor hun geld' willen, zich daarom gedurende het basisonderwijs steeds dwingend opstellen richting de school. Opvallend is daarbij dat met name hoogopgeleide ouders de idee van onderwijs als markt ten optimale weten te benutten. Gesteund door de mogelijkheden die hun vaak betere materiële, cognitieve en sociale posities bieden, neemt de ongelijkheid in de samenleving toe.¹¹

Weg met de afrekencultuur

Onze stellingname is dan ook eenvoudig: weg met deze afrekencultuur. In december 2012 zijn we bij elkaar gekomen om hiervoor een alternatief te ontwerpen. We deden dit niet alleen omdat we niet wilden wachten tot 'zij in Den Haag' eens het licht zouden zien, maar ook omdat we vinden dat dit onderwerp van gesprek door de beroepsgroep zelf geïnitieerd en gevoerd moet worden.

Het goede nieuws is dat we, met de hulp van alle auteurs en bijdragen in deze bundel, zo'n alternatief hebben gevonden.

In deel 1 van deze bundel, 'De cultuur van het meten en afrekenen', gaan verscheidene auteurs in op aspecten van de afrekencultuur. Ten eerste onderzoekt **Alderik Visser** de vele aspecten van dat neoliberale marktdenken wat dieper. **Leo Prick** schetst vervolgens

de problemen van schaalvergroting, de veranderde rol van ouders en de zin van het meten van onderwijskwaliteit. **Dick van der Wateren** laat zien dat ranglijsten in de krant en de 'toegevoegde waarde' uiterst dubieuze indicatoren van onderwijskwaliteit zijn. **Howard Gardner** maakt duidelijk dat het marktdenken 'goed werk' in het onderwijs in de weg staat. En ter afsluiting schetst de filosoof en pedagoog **Gert Biesta** niet alleen waarom de afrekencultuur niet 'goed' is, maar ook hoe onderwijs wel 'goed' kan zijn en wat daarbij komt kijken.

In deel 2, 'De leraar en de leerlingen' komen ten eerste de leerlingen van het **LAKS** aan het woord, die vertellen over hun problemen met het hedendaagse onderwijs. **Hester Jjseling** vertelt wat het voor haar betekent om verantwoordelijkheid te nemen in het onderwijs, en dat dat ook betekent stelling te nemen tegen het systeem. **Netty Gelijstee** laat zien hoe ze haar waarden en haar opleiding samenbrengt in haar schoolpraktijk. **Wij** doen een literatuurstudie naar wat een docent 'goed' maakt en de rol die de school daarin speelt. De academische lerares **Lisette Steenbakkers** vertelt hoe academisch onderzoek van invloed is op haar lesgeven. Tot slot laat **Bill Banning** zien dat een docent niet enkel als uitvoerder moet worden gezien, maar dat juist de persoonlijke betrokkenheid van essentiële meerwaarde is.

In deel 3, 'De school en de schoolleider', gaat de bundel wat dieper in op de school in zijn geheel. Ten eerste vertellen de (ex-)leraren van het jaar, in de vorm van **de Lerarenkamer**, over hun passie en drijfveren en de onmisbare rol van leidinggevend. **Michelle van Dijk** benoemt het probleem van werkdruk in het onderwijs, waarna **Lotte Hidding** laat zien dat de normjaartaak, ooit bedoeld om de werkdruk te verlagen, juist extra werkdruk veroorzaakt. **Jan Fasen** vertelt over de strubbelingen die hij ervaart als schoolleider van een veranderende school. **Bas de Wit** keert zich tegen het verketteren van managers en laat de precare positie van schoolleiders zien.

In deel 4, 'Beroepstrots en de dialoog', schetsen **Doret de Ruyter en Jos Kole** ten eerste het belang van de professionele trots en de plek die de professionele dialoog hierin inneemt. **Wouter Sanderse** stelt ook dat 'een goed gesprek' als middel kan dienen om de beroepstrots te herstellen en hij laat zien hoe zo'n gesprek er in de praktijk uitziet. **Arjan van der Meij** vertelt over o.a. het *peer review*-project van stichting LeerKRACHT. **Jaap Walhout, Paul Kirschner en Saskia Brand-Gruwel** schetsen de positieve rol die onderwijsonderzoek kan spelen in het onderwijs en pleiten voor een betere samenwerking tussen onderzoek en praktijk. **Hartger Wassink en Cok Bakker** schrijven over de ontwikkeling van waarden middels een pleidooi voor normatieve professionalisering. De Amerikaanse onderzoekers **Wendy Fischman en Lynn Barendsen** beschrijven de ontwikkeling van diverse middelen, zoals de GoodWork Toolkit, om 'Goed Werk' in organisaties aan te moedigen. En tot slot van alle bijdragen pleiten **Andy Hargreaves, Michael Fullan en Dennis Shirley** voor het centraal stellen van professioneel kapitaal in het onderwijs.

Onze conclusies presenteren we in twee delen.

Ten eerste schetsen we samen met **Kim Farris-Berg en Ed Dirkswager** een alternatief voor scholen in 'Het Alternatief voor scholen: Flip the System'.

Daarna richten we het woord tot beleidsmakers en doen we voorstellen voor systeemverbetering in 'Het Alternatief voor beleidsmakers: een cultuur van risico nemen in een sfeer van vertrouwen'.

www.beroepseer.nl

Het alternatief is het vijfde boek in de reeks over beroepseer. Eerder verschenen *Beroepseer* (2005, inmiddels vier drukken), *Beroepstrots* (2009, 2de druk 2010), *Sturen op vertrouwen* (2010, 2de druk 2011) en *Gezagsdraggers* (2012).